

ભારતીય સમાજમાં આધુનિકતા

ભારતની સામાજિક સંરચના ખૂબ જ પ્રાચીન છે. તેની શરૂઆત વૈદિકકાળથી થઈ હોવાનું મનાય છે. ક્રમશઃ આવતા યુગોમાં અનેક પરિવર્તનો થયા અને વિકાસ થયો. જેમથી પસાર થઈને ભારત આધુનિકતા સુધી પહોંચી ગયો છે. આધુનિકટના સંદર્ભમાં કેટલાક લોકો માને છે કે આધુનિકતા અને પરંપરા એકબીજાના વિરોધી છે. પરંતુ તે એક ભ્રામક માન્યતા છે. આ માન્યતોને જાણવા માટે ઇતિહાસને ફંફોસવો એટલે કે ભૂતકાળને જાણવો ખૂબ જ જરૂરી છે. આ ઇતિહાસના વિકાસખંડને જાણવો ખાસ તો એટલા માટે જરૂરી છે કે આધુનિક સમય સુધી પહોંચતા પહોંચતા મનુષ્યને લાખો વર્ષની યાત્રા કરવી પડી છે. સાથે જ તેને અસંખ્ય મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડ્યો છે. પરંતુ પ્રત્યેક યુગમાં એવા કેટલાક તથ્યો છુપાયેલા હોય છે જે વિકાસ માટે કડીરૂપ હોય છે. જેના દ્વારા જે તે સમયની સામાજિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક ઉપરાંત અનેકવિધ પ્રકારની હકીકતો ઉજાગર થાય છે. એવું કહેવાય છે કે લગભગ પાંચ લાખ વર્ષ પહેલા મનુષ્ય આમતેમ ભટકતો હતો. સમયનાં વહેણની સાથે તેના જીવનમાં સ્થિરતા આવી અને તે સ્થિર જીવન જીવતો થયો. જેમ જેમ યુગ બદલાતા ગયા તેમ તેમ મનુષ્યની રહેણીકરની અને વર્તનમાં પરિવર્તનો આવતા ગયા. માનવી સમયની સાથે સાથે વધુ વ્યવસ્થિત અને સુદૃઢ બનતો ગયો. આ સમય તેના માટે ખૂબ જ સંઘર્ષપૂર્ણ રહ્યો. આમ છતાં માનવી તે સંઘર્ષને જ પોતાના જીવનની વિકાસયાત્રા બનાવીને પરિવર્તન પામતો ગયો. પ્રશિષ્ટ ગ્રીક તત્ત્વચિંતકો હેર ક્લાયનટ્સ અને સોફીસ્ટોએ પણ સંઘર્ષને જ સમાજના મહત્વના તત્ત્વ તરીકે લેખાવ્યું છે. સંઘર્ષ દ્વારા જ સામાજિક પરિવર્તન શક્ય બન્યું છે. હેર ક્લાયનટ્સ પણ જણાવે છે કે સંઘર્ષ એ સૃષ્ટિનો નિયમ છે. તેની માન્યતા મુજબ પ્રત્યેક વસ્તુ તથા સમાજ વિરોધનાં સંઘર્ષ દ્વારા સતત પરિવર્તન પામે છે. આ દૃષ્ટિએ આધુનિકતાને સદીઓના માનવ સમાજના સંઘર્ષનું પરિણામ કહેવું એ યથાર્થ અને યોગ્ય છે.

પ્રવર્તમાન સમયમાં માનવી આદિમાનવ મટી મનુષ્યના સ્વરૂપે અંકિત થયો છે. વિવિધ પ્રકારની ટેકનોલોજીનો વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ સમાજમાં આધુનિકતાનો પ્રભાવ વધુને વધુ વ્યાપક અને વિસ્તૃત થતો ગયો. આધુનિકતા દ્વારા સમાજ વિકાસની દિશા તરફ પ્રયાણ પામ્યો છે. સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક બાબતોએ પરિવર્તનની પ્રક્રિયાને વેગ આપવામાં આધુનિકતાએ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. ભારતીય સમાજમાં આધુનિકતાને કારણે વિવિધ સામાજિક બદલાવો જોવા મળે છે. આ સંદર્ભમાં આધુનિકતા અને સમાજ એ એક ચર્ચાનો વિષય બન્યો છે. પ્રશિષ્ટ સમાજશાસ્ત્રી કાર્લ માર્ક્સ પણ આધુનિકતા વિષે જણાવતા કહે છે કે “આધુનિકતાના કારણે સમાજમાં સામાજિક રૂપાંતરણ(ટ્રાન્સફોર્મેશન) થાય છે”. અર્થાત સમાજના પ્રતિમાનો, સંરચના અને વ્યવસ્થામાં પરિવર્તન આવે છે અને આ પરિવર્તનના ફળ સ્વરૂપે કોઈ નવીન સામાજિક સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે. વિભિન્ન યુગો અને કાળખંડોમાંથી પસાર થતાં આપણે જોવા મળે છે કે આધુનિકીકરણ એક પરિવર્તનશીલ પ્રક્રિયા છે. અથવા એમ કહેવું વધારે ઉચિત લાગે છે કે પરિવર્તનનું બીજું નામ આધુનિકતા છે.

આધુનિકકાળ સાપેક્ષ શબ્દ છે જેનો અર્થ દેશ અને સમય મુજબ બદલાતો રહે છે આપણે જેને આદિમ સમય થી આજ સુધી બદલાતો જોયો છે અને હવે પછી પણ તે આ પ્રક્રિયામાં નિરંતર જળવાઈ રહેવાનો છે. જે અતીતમાં હતું તે વર્તમાનમાં નથી અને જે વર્તમાનમાં છે તે ભવિષ્યમાં નહીં રહે.આજે જે આધુનિક છે તે ભવિષ્યમાં પ્રાચીન થઈ જશે. યુગો યુગોની પરિવર્તન અને વિકાસની પ્રક્રિયાએ આધુનિકીકરણને એક ગતિમાન અર્થ પ્રદાન કર્યો છે. આ બાબત સીધો જ સંકેત કરે છે કે આધુનિકતાએ સ્થિર નથી તે સમય પ્રમાણે પ્રાચીનતા તરફ ગતિ કરે છે. ડૉ. ગોપીકૃષ્ણ પ્રસાદ આધુનિકીકરણના સંબંધમાં પોતાના વિચારો પ્રગટ કરતાં જણાવે છે કે “આધુનિકીકરણ એ એક પ્રક્રિયા છે જેના ફળ સ્વરૂપે પારંપારિક સમાજો રૂપાંતરણ પામે છે અને તેમાં આધુનિકતાની વિશેષતાઓ વિકસિત થાય છે. અર્થાત આધુનિકતાની પ્રક્રિયા સમાજમાં પારંપારિક સામાજિક વ્યવસ્થામાં મૌલિક પરિવર્તનની સૂચક છે. આ પરિવર્તન સમાજની દરેક સામાજિક, આર્થિક, રાજનૈતિક અને સાંસ્કૃતિક સંરચનામાં જોવા મળે છે. આધુનિકીકરણની પ્રક્રિયાનો પ્રારંભ ત્યારે થાય છે જ્યારે સમાજમાં નવી શોધ કરવાની અથવા તો જૂની અને પૂર્વ સ્વીકૃત બાબતો અને અવસ્થાઓ પર પ્રશ્ન ચિહ્ન લગાવવાની પ્રવૃત્તિનો વિકાસ થાય છે. આધુનિકીકરણની પ્રક્રિયા સમાજને નવી છબી, નવી સંરચના, નવો વિકાસ અને નવા વિકલ્પો પેદા કરવાની પ્રવૃત્તિની સૂચક છે. હકીકતમાં જ્યારે જ્યારે મનુષ્યની શ્રદ્ધાઓએ તાર્કિક ચેતનાને જાગૃત કરી છે ત્યારે ત્યારે આધુનિકતાનો જન્મ થયો છે.” આ બાબતને આધાર બનાવીને એમ કહી શકાય કે આધુનિકતા અને વર્તમાન યુગ ઐતિહાસિક વિકાસની પ્રક્રિયા છે, જેમાં ઐતિહાસિક અનુભવ વણાયેલો છે અને આ અનુભવ વિશ્વસનિયતાની ખાતરી આપે છે. વિલ્ફ્રેડ કાન્ટવેલ સ્મિથ આધુનિકતાને જુદી રીતે જોવે છે. તેઓ જણાવે છે કે “પ્રત્યેક નવી વસ્તુ સારી નથી હોતી અને પ્રત્યેક સામાજિક વસ્તુ આધુનિક નથી હોતી. આપણે આધુનિક શબ્દનો અર્થ અન્ય રીતે પણ લઈએ છીએ જેમ કે મોટરકાર બનાવવા કરતાં વધુ નવીન છે તેમ બધા લોકો માને છે.” આ બાબત આધુનિકીકરણની સૂચક છે. ઇ.શીલ્સ એમ માને છે કે આધુનિકતા અને આધુનિકીકરણ સ્થિર સમાજો કરતાં ગતિશીલ સમાજોમાં ઝડપથી પ્રવેશે છે. આ પ્રકારના સમાજો ક્યારેય પરિવર્તનથી નથી ડરતા અને તેઓ એવું નથી ઇચ્છતા કે તેઓ હાલ જેવા છે તેવા રહે. નીલિમા સિંહા એમ માને છે કે આધુનિકતાવાદની આ વિચારધારનો ઉદ્ભવ યુરોપીયન પુનર્જાગરણ કાળમાં યુરોપની ભૂમિ પર જ થયો હતો. મૌખિક સ્વરૂપે આધુનિકતાવાદનું આ ચિંતન વ્યક્તિવાદ, યંત્રવાદ, પરિવર્તનવાદ, ચિંતનવાદ જેવી પ્રવૃત્તિઓનું વ્યક્ત-અવ્યક્ત રૂપ જ છે. જે પરંપરા, ઇતિહાસ, આધ્યાત્મ, સ્થિરતા, રૂઢિ તથા બાહ્ય યથાર્થની સમગ્રતાનો વિરોધ કરે છે. આ માળખામાં નવા મૂલ્યો, આદર્શો, ચિંતન, વિચારસરણી અને માનસિકતાનો જન્મ થાય છે જે સામૂહિક અને પારિવારિક વિચારોથી વિશેષ વૈયક્તિક બની જાય છે. જે સમાજને જોડાવાનું નહીં પણ તોડવાનું કામ કરે છે.

એશિયા સોશ્યલ ફોરમ “આધુનિકતા એક વિમર્શ”ના સંદર્ભમાં યોગ્ય જ કહે છે કે આધુનિકતાનું સંદર્ભ બિંદુ યુરોપ છે તથા બધી જ બિનયુરોપિય આધુનિકતાઓ યુરોપીયન મોડેલમાંથી જ પ્રેરણા પામી છે. યુરોપમાં આધુનિકતાના આગમન અને તેના આદર્શોની આડમાં યુરોપે આફ્રિકા અને એશિયાને રાજનૈતિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક સ્તરે ગુલામ બનાવ્યા છે. નિઃસંદેહ એમ કહી શકાય કે આ પશ્ચિમી દેશોની ખૂબ જ સમજણ પૂર્વકની ચાલ છે કે એશિયાના દેશોમાં આર્થિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રોમાં આધુનિકતાના નામે પરિવાર, વ્યક્તિ, સમાજ, યુવક, યુવતી સ્વદેશી સંસ્કૃતિ અને મર્યાદાનો ત્યાગ કરી આધુનિક જીવનશૈલીનો સ્વીકાર કરે અને એવું થઈ પણ રહ્યું છે જેના દુઃખ અને સુખ પરિણામો આપણી આંખો સમક્ષ છે. ડૉ. વિજય અગ્રવાલ આધુનિકતાના સંદર્ભમાં જણાવે છે કે, આધુનિકતા એ આપણી પરંપરાઓને ઠેશ અવશ્ય પહોંચાડી છે, પરંતુ તે

નષ્ટ નથી થઈ. આજે પણ સામાજિક સંગઠન, પારિવારિક સબંધ, ધાર્મિક આસ્થા, ભાગ્યવાદી દ્રસ્તિકોણ વગેરે કેટલીક એવી જ હકીકતો છે, જેમાં પરંપરાઓની છાપ જોવા મળે છે. પરંતુ તેમ છતાં પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ આપના સમાજ પર જેવી રીતે હાવી થઈ ગઈ છે. નિઃસંકોચ આધુનિકતાને કારણે આજે મહિલાઓ શિખર પર પહોંચી ને સન્માનનિય બની છે તો બીજી તરફ પશ્ચિમી મૂલ્યો અપનાવી તેનું આંધળું અનુકરણ કરી નિંદા ને પાત્ર બની છે. એટલે કે આધુનિકતા એટલી હદ સુધી પહોંચી ગઈ છે કે જે ભારતીય સંસ્કૃતિના મૂલ્યો અને મર્યાદાઓ છિન્ન-ભિન્ન થઈ રહી છે.

ભારતીય સમાજમાં આધુનિકતાના મૂલ્યોનો વગર વિચાર્યે ઉપયોગ કરવો એ પોતાના જ ઘરમાં ઝેરી સાપ પાળવા બરાબર છે. અને તે એક દિવસ ભારતીય સમાજની અખંડ પ્રાચીનતમ અને પરંપરાગત સંસ્કૃતિને નુકશાન પહોંચાડવાનો જ છે એ હકીકત થી દરેક ભારતીયે સચેત રહેવું જોઈએ. આથી દરેક વ્યક્તિએ તેના સારા નરસા પાસનો વિવેકપૂર્ણ વિચાર કરીને જ તેના મૂલ્યોને અપનાવવા જોઈએ.

સંદર્ભ

- I. આલોક મહેતા, આધુનિક ભારત પરંપરા ઓર ભવિષ્ય, સામયિક પ્રકાશન, નઈ દિલ્લી.
- II. ઈ શિલ્સ, રીડિંગ્સ ઇન સોશયલ ઇવોલ્યૂશન ઍંડ ડેવલપમેંટ.
- III. ડૉ. ગોપીકૃષ્ણ પ્રસાદ, વિકાસ કા સમાજશાસ્ત્ર, રાવત પબ્લિકેશન, નઈ દિલ્લી.
- IV. ડૉ. વિજય અગ્રવાલ, ભારત કી સંસ્કૃતિક વિરાસત, પરિમલ પ્રકાશન, નઈ દિલ્લી.
- V. રોમિલા થાપર, ઍંશિયાત ઇંડિયા, ઍનસીઆરટી, નઈ દિલ્લી,11.
- VI. વી.ઍન.સિંહ, જનમેજયસિંહ(2010),આધુનિકતા ઍવં નારી સશક્તિકરણ, રાવત પબ્લિકેશન, જયપુર.
- VII. સમાજશાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતો(2002), ડૉ. વાય.ઍ.પરમાર, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ. અમદાવાદ.

*****

Maheshkumar v. Chauhan
Ph.D. Research Scholar
Department of Sociology
Sardar Patel University
Vallabh Vidyanagar

Copyright © 2012 – 2017 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat